

GŁOSOWANIE KORESPONDENCYJNE W AUSTRII – ANALIZA DOŚWIADCZEŃ Z LAT 2008–2019

POSTAL VOTING IN AUSTRIA:
ANALYSIS OF THE 2008–2019 EXPERIENCES

Justyna Miecznikowska*

— ABSTRAKT —

Celem badawczym opracowania jest przegląd rozwiązań normatywnych w zakresie głosowania korespondencyjnego w Austrii oraz analiza zastosowania alternatywnej formy głosowania (w kraju i za granicą) w wyborach federalnych w latach 2008–2019. W artykule będzie poszukiwana odpowiedź na następujące pytania: 1) jaki odsetek wyborców w Austrii decyduje się na oddanie głosu poza lokalem wyborczym podczas federalnych elekcji? oraz 2) jak od czasu zwiększenia dostępności głosowania korespondencyjnego w 2007 r. w Austrii kształtuje się frekwencja wyborcza? Hipoteza badawcza zakłada, że z możliwości głosowania korespondencyjnego w Austrii korzysta znaczący odsetek elektoratu i to pomimo obowiązujących proceduralnych ograniczeń zawężających krąg uprawnionych wyborców. Analiza wyborów z lat 2008–2019 dowodzi, że oddawanie głosu poza lokalem wyborczym staje się coraz bardziej popularne, a to uzasadnia dalszą liberalizację procedury za sprawą zlikwidowania obowiązku uzasadniania przez wyborcę sięgania po alternatywne formy głosowania.

— ABSTRACT —

The research objective is to review the regulatory arrangements for postal voting available in Austria and to analyse how this alternative voting method was used in the 2008–2019 federal elections. The article seeks to answer the following questions: 1) what percentage of Austrian voters chooses to vote outside polling stations in the federal election? and 2) since the postal voting was made more accessible to a larger group of voters in 2007, how has the turnout changed in Austria? The hypothesis assumes that a considerable portion of the Austrian electorate takes advantage of the chance to vote by post, despite the procedural limitations which curb the number of eligible voters. The analysis proves that casting a vote outside the polling station is becoming more and more popular, which warrants further liberalisation of the procedure by abolishing the requirement to provide a reason for choosing an alternative voting method.

* Uniwersytet Warszawski, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych.

Słowa kluczowe: Austria; prawo wyborcze; głosowanie korespondencyjne; wybory federalne
Keywords: Austria; voting law; postal voting; federal elections

WSTĘP

Nowelizacją prawa wyborczego z 2007 r. wprowadzono w Austrii możliwość głosowania korespondencyjnego w kraju, z utrzymaniem konieczności wskazania przez wyborcę powodu absencji w lokalu wyborczym (choroba, niepełnosprawność, wyjazd poza miejsce zamieszkania). Głosowanie korespondencyjne uzupełnia tradycyjny i podstawowy sposób głosowania, jakim pozostaje głosowanie osobiste w lokalu wyborczym. Celem badawczym opracowania jest przegląd rozwiązań normatywnych w zakresie głosowania korespondencyjnego w Austrii oraz analiza doświadczeń zastosowania tej alternatywnej formy głosowania na przykładzie wyborów federalnych z lat 2008–2019.

Zgodnie z nową ordynacją czterokrotnie już wybierano Radę Narodową w latach 2008, 2013, 2017 i 2019, dwukrotnie prezydenta II Republiki w latach 2010 i 2016¹ oraz trzykrotnie posłów do Parlamentu Europejskiego w latach 2009, 2014 i 2019. Ramy analizy obejmują zatem okres od 2007 r. (wejście w życie zmienionej ordynacji wyborczej) do 2019 r. (ostatnie wybory do Rady Narodowej oraz wybory do Parlamentu Europejskiego). Pominięto zarówno analizę wyborów do parlamentów związkowych, wybory do rad gmin, jak i referenda organizowane na poziomie federalnym, koncentrując się na ocenie zastosowania prawa korespondencyjnego w wyborach do Rady Narodowej, Parlamentu Europejskiego oraz w wyborach prezydenckich

W artykule będzie poszukiwana odpowiedź na następujące pytania: jaki odsetek wyborców w Austrii decyduje się na oddanie głosu poza lokalem wyborczym podczas federalnych elekcji oraz jak od nowelizacji konstytucji z 2007 r., która rozszerzyła możliwość głosowania korespondencyjnego na wyborców w kraju, kształtuje się frekwencja w wyborach federalnych?

Hipoteza badawcza zakłada, że z możliwości głosowania korespondencyjnego w Austrii korzysta znaczący odsetek elektoratu w kraju i to mimo restrykcyj-

---

¹ W przypadku wyborów prezydenckich z 2016 r. analiza obejmie dwie tury wyborów (24 kwietnia i 22 maja), a także powtórzoną II turę wyborów (po skardze FPÖ do Trybunału Konstytucyjnego i po orzeczeniu Trybunału nakazującym ponowne przeprowadzenie elekcji), która finalnie odbyła się 4 grudnia 2016 r.

nych proceduralnych ograniczeń zawężających krąg uprawnionych wyborców. Analiza wyborów z lat 2008–2019 dowodzi, że oddawanie głosu poza lokalem wyborczym staje się coraz bardziej popularne, co uzasadnia liberalizację regulacji celem upowszechnienia procedury za sprawą zlikwidowania konieczności usprawiedliwiania faktu sięgania po alternatywne formy głosowania.

Do wyjaśnienia problemów badawczych zastosowano metodę instytucjonalno-prawną, poddając analizie akty normatywne regulujące głosowanie korespondencyjne w Austrii. Metoda komparatywna pozwoliła na zbadanie ogółem dziewięciu elekcji, przeprowadzonych na poziomie federalnym, od wejścia w życie zmienionej ordynacji wyborczej, pod kątem stopnia wykorzystywania przez wyborców głosowania korespondencyjnego i oceny frekwencji.

W artykule w pierwszej kolejności omówione zostaną główne argumenty uzasadniające wprowadzenie alternatywnych form oddania głosu, jak i zagrożenia, których występowanie należy nie tylko uwzględnić, ale i skutecznie minimalizować. Następnie opisane zostaną obowiązujące w Austrii regulacje prawne dotyczące głosowania korespondencyjnego, wraz z przykładami udokumentowanych uchybień proceduralnych, manipulacji i oszustw wyborczych, które zostały stwierdzone w realizowaniu głosowania za pośrednictwem poczty. W dalszej części dokonano analizy frekwencji w wyborach do Rady Narodowej, Parlamentu Europejskiego oraz wyborach prezydenckich, w tym także w kontekście zainteresowania wyborców głosowaniem korespondencyjnym (w kraju i za granicą) w elekcjach z lat 2008–2019. W podsumowaniu znalazły się wnioski oraz prognozy dotyczące dalszych zmian w austriackim prawie wyborczym.

GŁOSOWANIE KORESPONDENCYJNE – ARGUMENTY ZA I PRZECIW

Głosowanie korespondencyjne jest najczęściej dopuszczoną w państwach europejskich procedurą głosowania poza lokalem wyborczym, niekiedy jednak ograniczoną jedynie do obywateli przebywających za granicą. Głosowanie za pośrednictwem poczty zachowuje charakter głosowania osobistego, czego dowodzić ma wypełnione przez wyborcę oświadczenie dotyczące samodzielnego aktu wyborczego. Sama procedura przebiega według określonego schematu – wyborca dysponuje prawem do zgłoszenia, w określonym prawem terminie, odpowiedniej instytucji, którą najczęściej są władze gminy, gdzie jest zameldowany, chęci oddania głosu korespondencyjnie i otrzymuje komplet dokumentów niezbędnych

do dokonania tej czynności. Następnie wyborca wypełnia kartę do głosowania, którą chowa do mniejszej koperty, oraz podpisuje oświadczenie, które umieszcza w większej zaadresowanej kopercie. Całość musi zostać odesłana pocztą, zgodnie z określonymi w ordynacji terminami, na adres właściwej komisji wyborczej. W lokalu wyborczym przesyłka jest otwierana; wówczas mniejsza koperta z kartą wyborczą jest wrzucana do urny, natomiast podpisane oświadczenie służy temu, aby odnotować w spisie wyborców udział danego obywatela w głosowaniu (Zbieranek, 2011, s. 100).

Alternatywne formy głosowania, postrzegane jako profrekwencyjne rozwiązania instytucjonalne, stanowią istotne uzupełnienie względem podstawowego osobistego trybu głosowania w lokalu wyborczym. Zwolennicy głosowania korespondencyjnego podkreślają, że wprowadzenie alternatywnych procedur do ordynacji ułatwia partycypację wyborczą osobom starszym, niepełnosprawnym oraz chorym, które cenią sobie możliwość oddania głosu w dogodnym momencie, we własnym domu lub w miejscu tymczasowego pobytu. Tym samym skutecznie zostają zlikwidowane organizacyjne bariery, odpowiedzialne za występowanie tzw. absencji przymusowej, czyli sytuacji, kiedy to wyborca wykazuje wolę oddania głosu, jednakże z przyczyn od niego niezależnych (takich jak brak dogodnego trybu głosowania) ostatecznie nie bierze udziału w wyborach (Zbieranek, 2011, s. 95). Wyrazem solidaryzmu społecznego jest troska o wyrównywanie szans osób niepełnosprawnych lub starszych, mających trudności z przemieszczaniem się, i usuwanie barier nie tylko architektonicznych, ale także tych oddzielających ich od życia społecznego i politycznego, w tym realizacji konstytucyjnych praw wyborczych (Przywara, 2009, s. 1).

Decyzja o wprowadzeniu do prawa wyborczego procedury korespondencyjnego oddania głosu, postrzegana jest jako próba zaradzenia niskiej partycypacji wyborczej (Jackiewicz, 2016, s. 273). Za główną wartość przyjętych regulacji uznaje się zagwarantowanie szerszej grupie elektoratu uczestnictwa wyborczego, którego istotą jest legitymizacja systemu demokratycznego. Według ekspertyzy przygotowanej przez Fundację Bertelsmanna w 2016 r., umożliwienie głosowania korespondencyjnego obywatelom, bez konieczności odrębnego wnioskowania, poprzez przesłanie do każdego wyborcy pakietu wyborczego, przyczyniłoby się do znaczącego wzrostu partycypacji, nawet o 15–30 pkt procentowych (Reichmann, 2016, s. 3). Wśród zalet głosowania korespondencyjnego postrzega się obniżenie kosztów organizacji wyborów, z uwagi na redukcję liczby lokali wyborczych.

Mankamentem głosowania na odległość jest brak kontroli i nadzoru podczas samego aktu wyborczego. Z tego też względu w niektórych państwach ogra-

niczono możliwość głosowania korespondencyjnego jedynie do sytuacji, gdy wyborcy przebywają poza granicami państwa, lub zawężono je w kraju do osób niepełnosprawnych, starszych, przebywających w podróży, czy też obchodzących święta religijne w dniu wyborów. Zdaniem przeciwników głosowania korespondencyjnego zagrożeniem jest łamanie zasady tajności i bezpośredniości wyborów (Kryszewski, 2007, s. 226). Niedostatek mechanizmów ochronnych, prawnych i praktycznych, oraz brak sprawności w realizowaniu usług pocztowych stwarza dogodne warunki do wywierania presji na osobę głosującą, jak i popełniania oszustw wyborczych, takich jak: głosowanie za inne osoby, wielokrotne oddawanie głosu, handlowanie głosami czy manipulacja. Zarzutem stawianym przez ekspertów jest także możliwość negatywnego oddziaływania samej procedury głosowania korespondencyjnego na społeczne aspekty uczestnictwa w życiu politycznym, poprzez minimalizowanie znaczenia aktu wyborczego jako czynnika kształtującego demokratyczną obywatelską kulturę i edukację. Krytykowane są ponadto duże koszty wdrażania samej procedury, które wymagają ścisłej współpracy ze sprawdzonym operatorem pocztowym.

Skutecznym sposobem na realizację zasady powszechności wyborów są nie tylko alternatywne formy oddania głosu, lecz także poszukiwanie udogodnień, takich jak dwudniowe terminy elekcji czy też dowóz wyborców niepełnosprawnych i starszych do lokali wyborczych. Pojawiają się ponadto argumenty, iż jeśli przyjąć, że poziom frekwencji jest informacją o stanie demokracji w danym państwie, to wprowadzenie alternatywnych form głosowania nie jest wystarczającym sposobem zwiększania skali zaangażowania obywateli w życie publiczne. Zwiększenie zasady powszechności wyborów nie zaradzi problemowi społecznego rozczarowania i stosunku obywateli do świata polityki. Poszukiwane są raczej rozwiązania, które wpłyną na stosunek obywateli do prawa i instytucji państwowych, przyczyniając się do wzrostu zaufania wyborców do polityków i likwidacji deficytu legitymizacji.

Kodeks dobrej praktyki w sprawach wyborczych przyjęty przez Komisję Wenecką Rady Europy w 2002 r. akcentuje konieczność zagwarantowania obywatelom możliwości oddania głosu w lokalu wyborczym. Kodeks proponuje zawężenie stosowania głosowania korespondencyjnego do tych sytuacji, gdy deformacje mogą zostać skutecznie wyeliminowane lub zminimalizowane, pod warunkiem że usługi oferowane za pośrednictwem poczty są „bezpieczne i wiarygodne”, czyli wolne od zamierzonej ingerencji (art. 3.2.3). Komisja Wenecka zwróciła uwagę na fakt, że należy zredukować ryzyko „głosowania familijnego”, które mogłoby oznaczać wywieranie presji przez osoby znajdujące się w danym

gospodarstwie domowym oraz aby uniknąć stosowania mobilnych urn wyborczych, które często powodują problemy formalne i ryzyko oszustwa. Krąg osób, który może korzystać z głosowania korespondencyjnego, w myśl kodeksu winien być ograniczony do osób niepełnosprawnych, starszych, chorych, przebywających w szpitalach, więzieniach czy też poza granicami kraju. Podkreślono znaczenie „tajności głosowania, które jest nie tylko prawem, lecz i obowiązkiem, nieprzestrzeganie którego musi być karane unieważnieniem każdego głosu, którego zawartość została ujawniona” (art. 4 a).

NOWELIZACJA ORDYNACJI WYBORCZEJ Z 2007 ROKU

Od lat 80. przeprowadzano stopniowe zmiany w prawie wyborczym w Austrii. W 1982 r. zlikwidowano przymus wyborczy w wyborach prezydenckich, przekazując w latach 1982–2004 decyzję o wprowadzeniu obowiązku głosowania do kompetencji landów, a następnie usunięto całkowicie tę regulację (Żołądek, 2011, s. 10). W 1992 r. zniesiono w Styrii, Tyrolu oraz w Vorarlbergu obligatoryjność udziału w wyborach parlamentarnych, w ostatnich krajach związkowych, gdzie jeszcze istniał przymus wyborczy. Głosowanie korespondencyjne wprowadzono po raz pierwszy w 1990 r., początkowo umożliwiając je jedynie obywatelom austriackim przebywającym poza granicami kraju (zarówno na stałe, jak i podczas urlopu). W 1992 r. przyjęto nową ordynację do Rady Narodowej, która od tego czasu była zmieniana dwadzieścia dwa razy, a nowelizacja z czerwca 2007 r. była dziesiąta zmianą ordynacji.

Program rządowy wielkiej koalicji socjaldemokratów i chadeków przyjęty na XXIII kadencję Rady Narodowej zawierał m.in. rozdział dotyczący reformy państwa i administracji, która obejmowała zmianę prawa wyborczego (Regierungsprogramm für die XXIII. Gesetzgebungsperiode, s. 27). Zapowiadano: obniżenie czynnego wieku wyborczego do lat 16, wprowadzenie głosowania korespondencyjnego, uproszczenie procedury głosowania za granicą, wydłużenie kadencji RN z czterech do pięciu lat, a także przeprowadzenie badań pod kątem wprowadzenia głosowania elektronicznego. Nad projektem zmian pracował powołany w lutym 2007 r. przy Urzędzie Kanclerskim zespół złożony z ekspertów z SPÖ (*Sozialdemokratische Partei Österreichs*) oraz ÖVP (*Österreichische Volkspartei*), a także przedstawiciele rządów krajów związkowych. Motywacją do dokonania zmian w ordynacji wyborczej (w tym wprowadzenia na większą skalę głosowania korespondencyjnego oraz obniżenia cenzusu wieku) były wzrastające

wskazniki absencji wyborczej w Austrii w wyborach do Rady Narodowej oraz w wyborach do parlamentów krajowych, jak i pogłębiający się brak zaufania obywateli do elit politycznych.

Projekt rządowy został przedstawiony RN w dniu 2 maja 2007 r. Konieczność dokonania nowelizacji konstytucji wymuszała uzyskanie przez rząd poparcia kwalifikowanej większości 2/3 deputowanych przy quorum ½ ogólnej liczby posłów. Należy podkreślić, iż rząd SPÖ–ÖVP dysponował niezbędną większością, posiadając łącznie 134 z 183 mandatów w RN. W dniu 5 czerwca odbyło się 24. posiedzenie plenarne Rady Narodowej. Głosowanie nad rządowym projektem zmian prawa wyborczego poprzedziła debata, podczas której najwięcej kontrowersji budził postulat głosowania korespondencyjnego. Deputowani z Wolnościowej Partii Austrii (*Freiheitliche Partei Österreichs*, FPÖ) podnosili obawy, że upowszechnienie głosowania korespondencyjnego narusza zasadę tajnych i osobistych wyborów. Ostatecznie projekt rządowy został przyjęty głosami koalicji rządzącej oraz częściowo opozycji, przeciwko byli tylko posłowie FPÖ. Projekt ustawy został przekazany do Rady Federalnej, która przyjęła go większością głosów w dniu 21 czerwca. Nowa ordynacja wyborcza weszła w życie z dniem 1 lipca 2007 r.

Nowelizacja konstytucji federalnej z 2007 r. wprowadziła w art. 26 ust. 6 głosowanie listowne w wyborach Rady Narodowej, rozszerzając możliwość głosowania korespondencyjnego w kraju na osoby, które w dniu wyborów nie będą mogły uczestniczyć w elekcji z powodu choroby, nieobecności w miejscu zameldowania czy wyjazdu zagranicznego; tożsamość składającego wniosek podlega uwiarygodnieniu, a wyborca swoim podpisem złożonym w miejsce przysięgi poświadcza, że oddanie głosu nastąpi osobiście i tajnie (Federalna Ustawa Konstytucyjna Republiki Austrii). Szczegółowo procedurę głosowania korespondencyjnego uregulowała ordynacja wyborcza do Rady Narodowej w art. 38, 39, 40, 56 i 60 oraz art. 5 a i 10 ordynacji wyborczej na urząd prezydenta Republiki. Konstytucja przewiduje analogiczne zastosowanie zasad głosowania korespondencyjnego przy wyborze austriackich posłów do Parlamentu Europejskiego (art. 23ª ust. 4), w wyborach Prezydenta Federalnego (art. 60 ust. 1), w wyborach do parlamentów krajów związkowych (art. 95 ust. 4), w wyborach do rad gmin (w art. 117 ust. 2), w bezpośrednich wyborach burmistrzów (oraz art. 117 ust.6) oraz w referendach (art. 46 ust. 3).

O wydanie pakietu dokumentów, potrzebnych do głosowania, można ubiegać się w gminie, w której dana osoba znajduje się w rejestrze wyborców, począwszy od dnia ogłoszenia wyborów, aż do 4 dni przed elekcją, osobiście, jak i za

pośrednictwem poczty tradycyjnej czy elektronicznej. Osoby mieszkające za granicą mogą uzyskać pakiet do głosowania za pośrednictwem austriackiego organu przedstawicielskiego najpóźniej do szóstego dnia przed dniem wyborów, lub do dziewiątego dnia przed dniem wyborów, w przypadku przedstawicielstw zagranicznych znajdujących się poza Unią Europejską, Szwajcarią i Europejskim Obszarem Gospodarczym. Na pakiet wyborczy, który uzyskuje wyborca głosujący korespondencyjnie, składa się zamykana biała koperta, która zawiera kartę do głosowania oraz kopertę w kolorze beżowym na kartę do głosowania. Kopertę w kolorze beżowym z kartą do głosowania należy zakleić, a następnie włożyć do białej koperty zwrotnej, na której w specjalnie wyznaczonym miejscu składa się podpis przy oświadczeniu o osobistym (bez ingerencji osób trzecich) i tajnym oddaniu głosu. Końcowym etapem jest wysłanie przesyłki do okręgowego organu wyborczego (adres jest już wydrukowany na białej kopercie) oraz dopilnowanie, aby dotarła ona w odpowiednim czasie. Pakiet wyborczy można wrzucić do skrzynki pocztowej na poczcie, oddać w urzędzie pocztowym lub złożyć bezpośrednio w okręgowym organie wyborczym. Koszty przesyłki pocztowej ponosi każdorazowo rząd federalny Austrii, niezależnie od tego, czy karta do głosowania zostanie przekazana w kraju, czy za granicą. Wyborca ma także możliwość osobistego przekazania karty do głosowania w dowolnej komisji wyborczej najpóźniej do godz. 17.00 w dniu wyborów. Zgodnie z paragrafem 60 ust. 3 ustawy federalnej (*Bundesgesetz über die Wahl des Nationalrates*, 1992) głosowanie korespondencyjne jest nieważne, jeśli: 1) oświadczenie o osobistym i tajnym oddaniu głosu nie zostało przekazane przez uprawnionych wyborców; 2) odesłany pakiet wyborczy nie zawiera koperty w kolorze beżowym lub też zawiera inne koperty; 3) pakiet wyborczy zawiera dwie lub więcej beżowych kopert; 4) koperta w kolorze beżowym jest opisana (powinna być opatrzona jedynie nadrukiem konkretnego numeru okręgu wyborczego); 5) koperta z pakietem wyborczym jest uszkodzona, co sugeruje wcześniejsze nieautoryzowane usunięcie lub wymianę załączonej koperty wyborczej; 6) karta do głosowania nie wpłynęła za pośrednictwem poczty do okręgowego organu wyborczego do godziny 17:00 w dniu wyborów lub też nie została przekazana bezpośrednio do tego czasu do lokalu wyborczego.

W pierwszych latach od wprowadzenia głosowania korespondencyjnego stwierdzono pojedyncze przypadki oszustw wyborczych, które jednak nie prowadziły do powtórzenia wyborów, a jedynie do konsekwencji karnych. W maju 2010 r. doszło do sfałszowania wyborów w Burgenlandzie, gdzie burmistrz jednej z gmin, pochodzący z ÖVP, przyznał się do manipulacji 13 kartami do

głosowania, w tym do fałszowania podpisów. Manipulacje podczas głosowania korespondencyjnego stwierdzono także podczas wyborów w do Rady Miejskiej Wiednia w październiku 2010 r., po zweryfikowaniu zarzutów stawianych przez Partię Zielonych, że nie wydano kart do głosowania wszystkim wyborcom, którzy się o nie ubiegali oraz że urzędnicy wypełnili karty do głosowania za wyborców pochodzenia tureckiego.

Po raz pierwszy do powtórzenia wyborów na poziomie federalnym doszło w 2016 r. W tydzień po ogłoszeniu wyników II tury wyborów prezydenckich z 22 maja 2016 r. FPÖ, argumentując swoje działanie ochroną demokracji, złożyła skargę do Trybunału Konstytucyjnego na liczne nieprawidłowości i uchybienia w rozliczaniu kart wyborczych, które mogły zaważyć na rezultacie elekcji i przegranej „o włos” kandydata FPÖ – Norberta Hofera (FPÖ Wahlanfächtung, 2016). Orzeczeniem Trybunału Konstytucyjnego z 1 lipca 2016 r. II tura wyborów została unieważniona (Verfassungsgerichtshof Österreich, 2016), wstrzymane zaprzysiężenie Alexandra van der Bellena – prezydenta elekta oraz wznowiono kampanię wyborczą dwóch głównych kandydatów na urząd prezydenta. Wprawdzie Trybunał nie dopatrywał się manipulacji i oszustw, które mogłyby mieć wpływ na wynik wyborów, ale stwierdzone naruszenie zasad elekcji w 14 okręgach (takie jak przedwczesne zliczenie listownie oddanych głosów, otwieranie kopert przez osoby nieupoważnione, jak i przekazanie częściowych wyników wyborów do wiadomości mediom i instytutom badawczym), stanowiły wystarczające uzasadnienie dla decyzji Trybunału. Powtórzenie wyborów miało służyć nadrzędnemu celowi, jakim jest wzmocnienie zaufania do państwa prawa oraz do demokracji w Austrii. Ostatecznie 4 grudnia 2016 r. odbyła się powtórzona II tura wyborów prezydenckich, ugruntowując zwycięstwo van der Bellena.

PARTYCYPACJA WYBORCZA AUSTRIAKÓW 2008–2019

W Austrii uprawnionych do głosowania jest około 6,4 mln osób, przy ogólnej liczbie 8,8 mln ludności. Od ponad dwudziestu lat zauważalnie maleje frekwencja w wyborach do Rady Narodowej, która w latach 1945–1986 wynosiła ponad 90%. W okresie od 2002 do 2019 r. partycypacja w wyborach parlamentarnych spadła o około 10 pkt proc. z 84,3% do 75,6%. Średnio około 4/5 uprawnionych do głosowania korzysta z przysługującego im prawa do udziału w wyborach. W 2008 r. przy 6,33 mln uprawnionych do głosowania frekwencja wyniosła 78,8%, absencja liczyła 1,34 mln (tabela 1), podobnie jak w 2006 r. gdy frekwen-

cja liczyła 78,5% choć przy 6,11 mln upoważnionych do głosowania. Podczas pierwszej elekcji, gdy zastosowano zmienione prawo wyborcze, nie tylko nie nastąpił oczekiwany wyraźny wzrost frekwencji, ale odnotowano nawet nieco większą liczbę niewyborców. W 2013 r. zaobserwowano najniższą frekwencję (74,9%) w federalnych wyborach parlamentarnych w historii II Republiki. Wówczas aż 1,6 mln Austriaków, czyli 25% uprawnionych do głosowania zostało w domu, a wszystkie partie polityczne odnotowały spadek poparcia w porównaniu z wcześniejszą elekcją. Aż 84% niewyborców z 2008 r. ponownie zaniechało w 2013 r. udziału w wyborach parlamentarnych (ISA/ SORA, 2013, s. 2). W 2017 r. do 70% zmalał odsetek osób, które także w poprzedniej elekcji zrezygnowały z udziału w wyborach, co przełożyło się na wzrost frekwencji (ISA/SORA, 2017, s. 2). Ponownie wysoka absencja wystąpiła podczas wyborów do RN w 2019 r., gdy 1,56 mln obywateli zrezygnowało z głosowania, a aż 89% z nich nie uczestniczyło także w wyborach z 2017 r. (ISA/ SORA, 2019, s. 2).

Analiza danych zawartych w tabeli 1 pozwala stwierdzić, iż najwięcej nieważnych głosów oddano podczas wyborów do RN w 2008 r., co może być konsekwencją zainicjowania głosowania korespondencyjnego, jak i większej liczby młodych ludzi, którzy pierwszy raz uczestniczyli w wyborach. Przyczyną mogła być niewystarczająca informacja, jak prawidłowo oddać głos korespondencyjnie czy też w lokalu wyborczym. W 2017 r. przy najwyższej frekwencji odnotowanej w ostatniej dekadzie (80%) przekazano około 51 tys. nieważnych głosów, a zatem już o ponad połowę mniej niż w 2008 r. Podkreślić jednak należy, że odsetek nieważnych głosów w wyborach parlamentarnych jest bardzo niski; w 2019 r. wyniósł jedynie około 1% oddanych głosów.

Tabela 1. Zestawienie danych dot. wyborów do RN w latach 2008–2019

	2008	2013	2017	2019
Uprawnieni do głosowania	6 333 109	6 384 308	6 400 992	6 396 812
Frekwencja (dane w %)	78,81	74,9	80,0	75,6
Oddane głosy	4 990 652	4 782 410	5 120 881	4 835 469
Nieważne głosy (odsetek)	103 643 (2,07%)	89 503 (1,8%)	50 952 (0,99%)	58 223 (1,2%)
Niewyborcy	1,34 mln	1,60 mln	1,28 mln	1,56 mln

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze strony <https://bmi.gv.at/>.

Dane z tabeli 2 pozwalają zauważyć, że głosowanie korespondencyjne jest szczególnie popularne wśród wyborców oddających głos w Austrii (średnio około 94% wydanych kart do głosowania). Trudno jednak uznać, że głosowanie korespondencyjne stało się skutecznym sposobem na podniesienie wyników frekwencji, ponieważ ta ostatnia malała w 2013, jak i 2017 r.

Tabela 2. Głosowanie korespondencyjne w wyborach do RN w latach 2008–2019

Wybory do Rady Narodowej	Liczba wydanych kart wyborczych (głosowanie korespondencyjne) w kraju	Liczba wydanych kart wyborczych za granicą (głosowanie korespondencyjne)	Łączna liczba wydanych kart	Odsetek wyborców decydujących się na głosowanie korespondencyjne
2008	558 300	28 151	588 451	9,29
2013	634 783	34 027	634 027	9,93
2017	829 910	59 283	889 193	13,89
2019	1 009 749	61 184	1 070 933	16,74

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze strony: <https://bmi.gv.at/>.

W latach 1951–1982, gdy obowiązywał obligatoryjny udział w wyborach głowy państwa, średnia frekwencja w elekcji wynosiła około 95%. Wraz ze zniesieniem przymusu wyborczego partycypacja w wyborach prezydenckich sukcesywnie spadała, średnio o 4 pkt proc, z poziomu 89,48% (w 1986 r.) do 71,6% (2004 r.) (<https://www.bundespraesident.at>). Największy spadek nastąpił w 2010 r., gdy około 1 miliona osób mniej oddało swój głos niż w 1980 r., chociaż równocześnie o prawie milion wzrosła liczba obywateli uprawnionych do głosowania, a frekwencja (53,57%) mniejsza aż o 38 pkt proc. w porównaniu z wyborami sprzed 30 lat była równocześnie najniższa w historii elekcji prezydenckich II Republiki Austrii².

W kolejnych wyborach na urząd głowy państwa z 2016 r. (w przypadku I i II tury) można dostrzec wzrost aktywizacji politycznej elektoratu. Wybory stały się okazją do wyrażenia protestu wobec federalnego rządu oraz głównych austriackich ugrupowań, których kandydaci po raz pierwszy nie rywalizowali między sobą w II turze wyborów prezydenckich. O przełomowym charakterze

² W 2010 roku odbyła się tylko I tura wyborów prezydenckich, której niekwestionowanym zwycięzcą został ponownie kandydujący dotychczasowy prezydent Heinz Fischer uzyskując 79,33% wszystkich oddanych głosów.

elekcji z 2016 r. świadczy przebieg ostrej kampanii dwóch skrajnie odmiennych kandydatów (van der Bellena i Hofera) oraz polaryzacja społeczeństwa, mobilizująca niezdecydowany elektorat do udziału w wyborach (Miecznikowska, 2017, s. 35–62). W porównaniu z wyborami sprzed 6 lat zdecydowanie spadła liczba nieważnie oddanych głosów (o 5 pkt proc), niemniej należy zwrócić uwagę na wzrost nieważnych głosów podczas II tury wyborów z 2016 r., co może świadczyć o celowym działaniu, będącym wyrazem niezadowolenia wyborców czy nawet sprzeciwu wobec przebiegu elekcji/ kandydatów (tabela 3). Średni odsetek głosów nieważnie oddanych w wyborach prezydenckich w latach 2010–2016 wyniósł ponad 4%.

Tabela 3. Zestawienie danych dot. wyborów prezydenckich w latach 2010–2016

	2010	2016 (I) 24.04.16	2016 (II) 22.05.16	2016 (III) 4.12.16
Uprawnieni do głosowania	6 355 800	6 382 507	6 382 507	6 399 607
Frekwencja (dane w %)	53,57	68,5	72,7	74,2
Oddane głosy	3 404 646	4 371 825	4 637 046	4 749 339
Nieważne głosy (odsetek)	242 682 (7,12%)	92 655 (2,11%)	164 875 (3,5%)	151 786 (3,19%)
Niewyborcy	2,95 mln	2,01 mln	1,74 mln	1,65 mln

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze strony <https://bmi.gv.at/>.

O ile jeszcze w 2010 r. jedynie 5,88 % wyborców (w kraju i za granicą) głosowało korespondencyjnie, o tyle już w 2016 r. o ponad 4 pkt proc. wzrósł odsetek wyborców, którzy w I turze elekcji oddali swój głos za pośrednictwem poczty. W przypadku II tury wyborów (z 22.05.16) liczba wydanych kart do głosowania korespondencyjnego zwiększyła się o ponad 240 tys. w porównaniu z I turą (tabela 4). Po raz pierwszy w historii II Republiki decydujące znaczenie dla ostatecznego rezultatu wyborów odegrały głosy oddane listownie, a co ważne, nigdy wcześniej tak mała ilość oddanych głosów nie przeważała szali zwycięstwa na korzyść jednego z kandydatów, ubiegającego się o urząd głowy państwa.

Odnutowana w 2009 r. frekwencja w wyborach do PE VII kadencji wyniosła 46% i chociaż na warunki austriackie była niska (porównując do partycypacji obywateli w wyborach parlamentarnych czy prezydenckich), to niemniej była

Tabela 4. Głosowanie korespondencyjne w wyborach prezydenckich w latach 2010 – 2016

Wybory prezydenta Austrii	Liczba wydanych kart wyborczych (głosowanie korespondencyjne) w kraju	Liczba wydanych kart wyborczych za granicą (głosowanie korespondencyjne)	Łączna liczba wydanych kart	Odsetek wyborców decydujących się na głosowanie korespondencyjne
2010	344 581	29 321	373 902	5,88
2016 (I)	602 896	39 079	641 975	10,05
2016 (II)	846 506	38 931	885 437	13,87
2016 (III)	653 373	54 812	708 185	11,06

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze strony: <https://www.bmi.gv.at>.

wyższa o niemalże 3,5 pkt proc. od tej, jaka została zarejestrowana w 2004 r. (42,43 %). Frekwencja odnotowana wówczas w Austrii była sporo niższa od średniej frekwencji w starych państwach członkowskich, która w 2009 r. wyniosła 52,36% (<https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/turnout>). W kolejnych wyborach do PE w 2014 r. frekwencja wyborcza wyniosła jedynie 45,2%, co oznaczało, że ponad połowa Austriaków uprawnionych do głosowania (3,5 mln) nie skorzystała z prawa oddania głosu (tabela 5). Mimo że wynik z 2014 r. był wyższy od średniej unijnej, wynoszącej wówczas jedynie 42,61%, to i tak należy podkreślić, że frekwencja należała do jednych z najniższych w Austrii, była także o wiele niższa niż średnia frekwencja w starych państwach członkowskich UE (51,84%). Niespodziewanie wysoka partycypacja w wyborach do PE pojawiła się podczas ostatniej elekcji z 26 maja 2019 r. Aż 59,8% Austriaków poszło do urn wyborczych, co zdecydowanie przewyższało nie tylko średnią frekwencję w całej UE (50,66%) ale również średnią frekwencję w starych państwach członkowskich (55,98%). W 2019 r. odnotowaną drugą najwyższą frekwencję w wyborach europejskich w Austrii. Po raz pierwszy od 1996 r. podczas elekcji do PE liczba wyborców przewyższyła w Austrii liczbę niewyborców³.

³ Najwyższa frekwencja była w 1996 roku, gdy 67,73 % obywateli uczestniczyło w wyborach do PE IV kadencji (były to pierwsze wybory do PE przeprowadzone po akcesji Austrii do UE w 1995 roku – charakter uzupełniający).

Tabela 5. Zestawienie danych dot. wyborów do Parlamentu Europejskiego w Austrii w latach 2009–2019

	2009	2014	2019
Uprawnieni do głosowania	6 362 761	6 410 602	6 416 177
Frekwencja (dane w %)	46	45,39	59,8
Oddane głosy	2 864 621	2 909 497	3 834 662
Nieważne głosy	60 511	85 936	54 898
Niewyborcy	3,5 mln	3,5 mln	2,58 mln

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze strony <https://bmi.gv.at/>.

Wybory do PE odbywają się w maju lub czerwcu, co sprawia, że wiosenny czas elekcji koliduje z wyjazdami na weekend poza miasto i dalszymi podróżami. Alternatywna forma oddania korespondencyjnego głosu umożliwia w takiej sytuacji pogodzenie partycypacji wyborczej z osobistymi planami urlopowymi. Z elekcji na elekcję w Austrii widoczny jest wzrost liczby wydanych w kraju kart do głosowania korespondencyjnego podczas elekcji do PE (zob. tabela 6).

Tabela 6. Głosowanie korespondencyjne w wyborach do Parlamentu Europejskiego w Austrii w latach 2009–2019

Wybory do Parlamentu Europejskiego	Liczba wydanych kart wyborczych (głosowanie korespondencyjne) w kraju	Liczba wydanych kart wyborczych za granicą (głosowanie korespondencyjne)	Łączna liczba wydanych kart	Odsetek wyborców decydujących się na głosowanie korespondencyjne
2009	288 110	21 090	309 200	4,85
2014	415 601	28 456	444 057	6,92
2019	642 762	43 487	686 249	10,69

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ze strony: <https://bmi.gv.at/>.

W ogólnej liczbie przekazanych kart zdecydowanie dominują te wydane w kraju, stanowiąc około 92–93%. Pakiety wyborcze przekazane za granicą w latach 2009–2014 miały udział w ogóle wydanych kart do głosowania. O ile odsetek wyborców decydujących się na głosowanie korespondencyjne wynosił w 2009 r. jedynie 4,85%, o tyle dekadę później było to już 10,69% uprawnionych do oddania głosu. W 2019 r. wydano rekordową liczbę kart – ponad 689 tys.

– przy frekwencji wynoszącej blisko 60%. Należy wierzyć, że nie była to incydentalna mobilizacja oburzonych wyborców, wynikająca np. z chęci wyrażenia sprzeciwu wobec elit politycznych zamieszanych w skandal korupcyjny tzw. *Ibiza-gate* (Miecznikowska, 2019, s. 53–67).

PODSUMOWANIE

Widoczny trend to rosnąca popularność głosowania poza lokalem wyborczym wśród wyborców oddających głos w Austrii. Zwiększająca się z elekcji na elekcję liczba wydanych kart do głosowania korespondencyjnego w wyborach parlamentarnych świadczy o tym, że począwszy od 2008 r. coraz więcej obywateli decydowało się na ten wygodny sposób udziału w wyborach. Statystyki dowodzą nie tylko, że głosowanie korespondencyjne jest akceptowane, ale i że znacząco zmniejszył się procent głosów oddanych nieważnie, co oznacza, że przeprowadzane akcje edukacyjne dot. zasad korespondencyjnego oddawania głosu przyniosły zamierzony rezultat.

O ile przed wyborami do RN w 2008 r. wydano łącznie ponad 588 tys. kart do głosowania (dla 9,29% uprawnionych do głosowania), to już w 2019 r. o karty wyborcze wnioskowało aż 16,74% uprawnionych do głosowania. Również w przypadku wyborów prezydenckich sukcesywnie wzrasta odsetek wyborców decydujących się na listowną formę oddania głosu. Zarówno w wyborach parlamentarnych, jak i wyborach prezydenckich zdecydowanie dominowali wyborcy krajowi, którzy ubiegali się o wydanie karty do głosowania korespondencyjnego (ponad 93% wszystkich kart). Także w kolejnych wyborach do PE wzrasta liczba osób, które ubiegając się o wydanie pakietu do głosowania korespondencyjnego, godzili partycypację wyborczą z osobistymi planami urlopowymi. O ile odsetek wyborców głosujących poza lokalem wyborczym w 2009 r. podczas elekcji do PE wynosił jedynie 4,85%, o tyle dekadę później było to już 10,69% uprawnionych do oddania głosu.

Frekwencja w wyborach do Rady Narodowej malała lub utrzymywała się od 2008 r. na podobnym, stałym poziomie (w przedziale 75–80%). Zdecydowanie większa partycypacja w wyborach do PE z 2019 r. (bliska 60%) może wskazywać na odwrócenie negatywnej tendencji (malejąca frekwencja) oraz większe zainteresowanie obywateli europejską elekcją. Jedynie w przypadku wyborów prezydenckich z 2016 r. można dostrzec wyraźny wzrost aktywizacji politycznej elektoratu, ale wynika ona raczej z przełomowego charakteru tej elekcji, ostrej

rywalizacji dwóch skrajnie odmiennych kandydatów oraz ostrej polaryzacji społeczeństwa.

Można jednak uznać, że alternatywne formy głosowania aktywizują obywateli, ułatwiając tym osobom partycypację w wyborach, które z uwagi na wiek, chorobę czy wyjazd nie mogłyby uczestniczyć w elekcji. Utrzymując jednak po stronie wyborcy obowiązek zarówno występowania z wnioskiem z wyprzedzeniem, jak i konieczność usprawiedliwiania absencji w lokalu wyborczym, austriacki ustawodawca nie zlikwidował barier instytucjonalnych. Część ekspertów zwraca uwagę, że obecna procedura wymusza na wyborcach tzw. białe kłamstwo, jeśli z uwagi na wygodę czy też inne osobiste powody (niestanowiące jednak w myśl konstytucji wystarczającego uzasadnienia) wybierają głosowanie korespondencyjne (Poier, 2009, s. 259). Wyborcy decydują się na drobne przekłamania i przemilczenia, ukrywając swoje motywacje, a władze, nie mając możliwości weryfikacji prawdy (*de facto* bez ingerencji w życie prywatne obywateli), akceptują ten stan rzeczy. Polityczną fikcją pozostaje zatem utrzymanie wymogu wyjaśnienia we wniosku powodu rezygnacji z osobistego oddania głosu w lokalu wyborczym na rzecz głosowania korespondencyjnego, a sporym utrudnieniem obowiązek odpowiednio wczesnego zgłoszenia takiego zamiaru. Co więcej, te ograniczenia nie idą w parze z nowoczesnymi rozwiązaniami technicznymi i zachodzącymi zmianami społecznymi, takimi jak postępujący niż demograficzny.

W rządowym programie koalicji turkusowo-zielonej na lata 2020–2024 znalazł się postulat zmian w prawie wyborczym, tak aby móc podać wynik wyborów w dniu wyborów (Regierungsprogram, 2020–2024, s.16–17). Dotrzymanie tego terminu oznaczałoby, iż już od niedzieli rano (czyli od poranka w dniu wyborów) rozpoczęłoby się sprawdzanie ważności i sortowanie kart do głosowania przez specjalną komisję. Po wyeliminowaniu nieważnych kart do głosowania ważne karty do głosowania byłyby przekazywane do odpowiedniego okręgu, aby już po zamknięciu lokali wyborczych być zliczone wraz z pozostawionymi w okręgu kopertami do głosowania. Program rządowy przewiduje również uproszczenie formalności związanych z głosowaniem korespondencyjnym oraz zagwarantowanie większej transparentności działań komisji wyborczych celem zapobiegania nadużyciom i manipulacjom.

Głosowanie za pośrednictwem poczty wydaje się być szczególnie uzasadnione podczas pandemii Covid-19, przy istniejących trudnościach w przeprowadzeniu tradycyjnych wyborów, z osobistym głosowaniem, w lokalach wyborczych. Kolejna nowelizacja prawa wyborczego w Austrii jest oczekiwana przez wyborców i postulowana przez elity rządzące. Rekomendowanym rozwiązaniem byłoby

rozszerzenie dostępności głosowania korespondencyjnego na wszystkie grupy wyborców oraz uproszczenie procedur otrzymywania pakietów wyborczych, tak aby opcjonalnie uzyskali je pocztą wszyscy uprawnieni do głosowania. Uzasadnione byłoby wówczas oczekiwanie, że upowszechnienie alternatywnych metod głosowania zwiększy poziom uczestnictwa obywateli w głosowaniach.

BIBLIOGRAFIA:

- Bundesgesetz über die Wahl des Nationalrates (1992). Pobrane z: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=1000494>.
- Europejska Komisja dla demokracji przez prawo (Komisja Wenecka). (2002). *Kodeks dobrej praktyki w sprawach wyborczych wytyczne i raport wyjaśniający*. Pobrane z: https://bisnetus.files.wordpress.com/2016/03/kodeks_dobrej_praktyki_w_sprawach_wyborczych.pdf.
- Federalna Ustawa Konstytucyjna Republiki Austrii (1920). Pobrane z: https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/05/Austria_pol010811.pdf.
- Federalna Ustawa Konstytucyjna Republiki Austrii z dnia 1 października 1920 r. według tekstu jednolitego Federalnej Ustawy Konstytucyjnej z 1 stycznia 1930 r. (w wersji z 7 grudnia 1929 r.). Pobrane z: <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/austria2011.html>
- FPÖ Wahlanfächtung wegen des zweiten Wahlgangs der Bundespräsidentenwahl (2016). Pobrane z: http://www.fpoe.at/fileadmin/user_upload/www.fpoe.at/dokumente/2016/wahlanfechtung_volltext.pdf.
- <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/turnout>.
- <https://www.bundespraesident.at>.
- ISA/ SORA (2008). *Nationalratswahl 2008*. Pobrane z: https://www.sora.at/fileadmin/downloads/wahlen/2008_nrw_wahlanalyse.pdf.
- Jackiewicz, A. (2016). Głosowanie korespondencyjne oraz głosowanie przez pełnomocnika jako alternatywne metody głosowania w świetle polskiego kodeksu wyborczego, *Białostockie Studia Prawnicze*, 20/A, 273–283.
- Kryszewski, G. (2007). *Standardy prawne wolnych wyborów parlamentarnych*. Białystok: Temida 2.
- Miecznikowska, J. (2017). Wybory prezydenckie w Austrii w 2016 roku – polityczne trzęsienie ziemi. W: M. Hartliński (red.). *Przywódcy polityczni wobec współczesnych zagrożeń. Wyzwania dla przywódców na poziomach międzynarodowym, krajowym i lokalnym* (s. 35–62). Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Miecznikowska, J. (2019). The 2019 Austrian government crisis – political consequences of the Ibiza affair. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. SECTIO M, 4.

- Poier, K. (2009). Postal Voting in Austria – First Experiences from a Law and Political Science Perspective. *ICL Journal*, 3(4), 255–267. Pobrane z : <https://doi.org/10.1515/icl-2009-0403>.
- Przywara, M. (2009). Pełnomocnik wyborcy niepełnosprawnego a podstawowe zasady wyborcze (1–4). *Infos. Zagadnienia społeczno-gospodarcze. Biuro Analiz Sejmowych*, 8(55).
- Regierungsprogramm für die XXIII. Gesetzgebungsperiode (2007–2013). Pobrane z : https://www.rklambda.at/archiv/dokumente/news_2007/News-de-regierungsprogramm_09012007.pdf.
- Regierungsprogramm (2020–2024). Aus Verantwortung für Österreich. Pobrane z : <https://www.bundeskanzleramt.gv.at/bundeskanzleramt/die-bundesregierung/regierungsdokumente.html>.
- Reichmann, E. (2016). *Zukunft der Demokratie. Mehr Briefwahl wagen!* Pobrane z : https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/ZD_EINWURF_03_2016.pdf.
- SORA/ ISA (2013). *Wahlanalyse Nationalratswahl 2013*. Pobrane z : https://strategieanalysen.at/wp-content/uploads/bg/isa_sora_wahlanalyse_nrw_2013.pdf.
- SORA/ ISA (2017). *Wahlanalyse Nationalratswahl 2017*. Pobrane z : <https://strategieanalysen.at/wp-content/uploads/2017/10/ISA-SORA-Wahlanalyse-NRW2017-2.pdf>.
- SORA/ ISA (2019). *Wahlanalyse Nationalratswahl 2019*. Pobrane z : https://www.sora.at/fileadmin/downloads/wahlen/2019_NRW_Wahlanalyse.pdf.
- Verfassungsgerichtshof Österreich (2016). Presseinformation: *Bundespräsidenten-Stichwahl muss in ganz Österreich und komplett wiederholt werden*. Pobrane z https://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-ite/attachments/8/0/4/CH0003/CMS1467363234408/verkuendung_w_presseinformation.pdf.
- Zbieranek, J. (2011). Alternatywne procedury głosowania w Polsce na tle państw Unii Europejskiej. W: D. Dziewulak (red.). *Wybrane problemy systemów wyborczych* (s. 93–120). *Studia BAS*, 3(27).
- Żołądek, Ł. (2011). Przymus wyborczy. Geneza, praktyka funkcjonowania, argumenty za i przeciw. W: D. Dziewulak (red.). *Wybrane problemy systemów wyborczych* (s. 7–30). *Studia BAS*, 3(27).